

לוח-מזון צבאי בפאפירוס אנאסטאזי א' ובמקרא *

מאת

א. מלמט

התעודה הידועה בשם פאפירוס אנאסטאזי א' היא איגרת סאטירית, כנראה, מימיו של רעמסס ב' (1290—1224 לפנה"ס), שנכתבה בידי סופר מצרי, כתשובה על איגרת של חברו למקצוע¹). חורי, כותב האיגרת, שהיה פקיד מצרי גבוה, מוכיח ל"ידידו" אמנאפא בלשון סארקאסטית את בורותו הגמורה של הלה בתחום תפקידו, כסופר הצבא של הוד רוממותו, פרעה מצרים. כידוע, ניתן בתעודה זו תיאור מפורט של ארץ-ישראל בתקופה המקבילה לראשית ההתנחלות הישראלית בה. במיוחד נדונו כאן ענייני גיאוגרפיה של ארץ-ישראל וסוריה הדרומית, כך שעומד לרשותנו מעין "מורה-דרך" קדום ביותר של הארץ.

אולם חשיבותה של התעודה לגבי חקר הארץ והמקרא חורגת מתחומן של שאלות טופוגראפיות גרידא. מכתבו של חורי מאיר כמה גילויים בדמותו ובייחוד באורח-חיו הצבאי של היישוב בארץ. אחד מהם הוא עניין כלכלת הצבא וחלוקת המזון בין החיילים. הקטע העוסק בכך כלול ב"מבחן" הרביעי, שאותו מציג חורי לאמנאפא מתוך כוונה להקניטו. יש לציין, שעסקי המינהל והאפסנאות בצבא הקדום היו בגדר תפקידיו של סופר הצבא²). נביא כאן את תרגום הפיסקה, הנוגעת בעניין זה, והיא באה בסמוך ל"מבחן" החמישי

* תמצית הדברים של מאמר זה נמסרה בהרצאתי על פאפירוס אנאסטאזי א' בפני החוג הגיאוגרפי-היסטורי בירושלים בכ"ד בתמוז, תשט"ו. במידה שהסתייעתי בהערותיהם של החברים, שהושמעו בשעת הוויכוח, הובאו הדברים בשם אומריהם.

1) את המקור המצרי פרסם Gardiner, Egyptian Hieratic Texts. Series I. Part I. The Papyrus Anastasi I, etc., 1911. Wilson, apud Pritchard, Ancient Near Eastern Texts, 1950, pp. 475 ff. כמויכן נדונה התעודה בקצרה בספרו של ב. מייזלר, תולדות ארץ ישראל, תרצ"ה, עמ' 159-161.

2) החיבור המצרי הנודע בשם ה"אונומאסטיקון של אמנאפא", מסוף המאה ה"ב, מציג עתה לפנינו כמה סוגים של סופרי צבא, כגון סופר חיל (הרגלים), סופר החלוקה וסופר המפקד, ע' Gardiner, Ancient Egyptian Onomastica, 1947, No. 88, 107, 108. במקרא נזכר סופר שר הצבא במל"ב כה, יט == ירמ' נב, כה, וכן השווה דה"ב כו, יא.

והאחרון, המטפל בפרטות בטופוגראפיה של ארץ ישראל³):

"סופר דרוך, חכם לב, אשר אין דבר נסתר ממנו; אבוקה בחשכה בראש החיל להאיר לו. הנך שלוח במסע לצ'אהי⁴, בראש צבא אמיץ, למחוץ את המורדים ההם המכונים נערן. חיל הקשתים אשר לפניך מונה 1900; שרדן 520; קהק 1600; משוש [100]⁵; נחסיו (כושים) מונים 880; בסך הכל: 500, בלי קציניהם. מובאת לפניך מנחת שלם — לחם, בקר, יין, מספר האנשים רב מדי בשבילך, בעוד שהצידה מועטה בשבילם: ככרות קמח — 300; מאפה — 1800; צאן ממינים שונים — 120; יין — 30. הצבא הוא רב מדי, והצידה מועטה ביחס למה שאתה לוקח (מהם). אתה מקבל (את הצידה) והיא מונחת במחנה.

החיילים הם במצב הכן ודרוכים. פקדם במהירות, מנה של כל איש אל ידו! ה(שוסים) צופים בסתר (ואומרים): 'ספר ידע'! הגיע צהרים ויחם המחנה ויוגד: 'זמן לנוע; בל תכעיסו את המפקד; רב המסע לפנינו!'⁶ מה זה שאין לחם בכלל (אתנו)? מקום חניית הליל רחוק, הוי אתה — מה המכות (אשר אתה מביא) עלינו?

אכן סופר נבון אתה! קרב ותנה את הצידה! (אולם) שעה הופכת יום באין (לעזרתך) סופר מטעם השליט — חיים, שפע, ובריאות — מה הובאת להכותנו? לא טוב הדבר, נערי; הוא (המלך) ישמע וישלח להכריתך!

(3) פאפירוס אנאסטאזי א', טור 17, שורות 2 ואילך. ר' בהוצאת גארדינר, עמ' 19*20.

וילסון דילג בתרגומו על הפיסקה הכוללת את רשימת המזון. תודתי נתונה למר מגן ברושי על שסייע בידי בבדיקת המקור המצרי.

(4) כך יש לגרוס את שם הארץ. ר' גארדינר ווילסון למקום. ביחס לקביעת מקומה המדויק של ארץ צ'אהי מחולקות הדעות. יש סבורים, שהיא משהרעת על פני כל שטחה של ארץ ישראל (ר', דרך משל, גארדינר *Anc. Egypt. Onomastica* עמ' 145 ואילך). ויש מגבילים אותה לאיזור החוף הפיניקי (ייבין, ידיעות [יח], תשי"ד, עמ' 187, הערה כ').

(5) ודאי כך יש להשלים את הטכסט המקורי, ואילו בנוסח שלפנינו נשמט המספר ונתווסף על מספר בני שרדן; ר' גארדינר למקום.

(6) לדעת גארדינר, מסתיימת כאן שיחת החיילים, ואילו ההמשך. הם דברי חורי בעצמו.

מחבר התעודה מצייר לעינינו תמונה מלבבת ומאלפת כאחד של הספקת מזון לצבא המצרי. הדברים אמורים בציודה של דיביזיה, שכן זו מנתה 5000 איש⁷). תחילה מתואר הרכב הדיביזיה, שכללה יחידות בלתי שוות בגדלן של חיילות זרים. היסודות הנכריים היוו חלק נכבד של צבא מצרים בממלכה החדשה, הואיל והמצרים נהגו לעתים תכופות לגייס את העמים הנכבשים לשורות הלוחמים. יחידות של כושים נכללו בצבא פרעה מאז, וכבר במאה הי"ד מוצאים אנו בשירות המצרים חיילות שכירים של שרדנים, אחד מגויי הים. לעומתם נזכרים בתעודתנו זו הפעם הראשונה גייסות של קהק ומשוש. יש להניח אפוא, שגיוסם של שני העמים הללו, שמוצאם מארץ לוב, הוא חידושו של רעמסס⁸).

בראש הרשימה של סוגי החייל השונים נזכרו קשתים, בלא לפרש את זהותו הלאומית של חייל זה. הכוונה היא ללא ספק לבני מצרים, שמתוכם באו הקשתים. עובדה זו מרמזת על כך, שלחלוקה הלאומית של הצבא היתה גם משמעות צבאית-טקטית. העמים השונים נתייחדו לא רק בדמותם ובאורח-חיהם, אלא אף בכלי נשקם ובדרכי הלחימה שסיגלו לעצמם⁹). תבליטים רבים של השושלות הי"ח-הכ' מתארים את העמים הנ"ל בסיטור-אציות צבאיות שונות, כשלכל אחד מהם מדי-קרב וכלי-זיין אפייניים לו¹⁰). אמנם טיבם של המספרים הנקובים בתעודתנו, ביחס לסוגי החייל השונים, אינו נהיר לנו, וכן איננו יודעים, אם השפיע גודל הכוחות הבודדים על אופן

7) Faulkner, Egyptian Military Organization, *JEA* (39), 1953, ר' 42.

8) ה"אונומאסטיקון של אמנפא", רשימה אנציקלופדית, שנחברה כמאה שנה לאחר תעודתנו, מוכיר בין העמים הזרים את השמות משנש (מס' 240), קהק (מס' 242) ושרדן (מס' 268). והשווה ספרו של גארדינר, הנזכר בהערה 2, במספרים הנ"ל. שרדן וקהק נזכרים בצווחא גם כחייליו של רעמסס ג' (השווה פאפירוס האריס, לוח שו' 5; לוח 78 שו' 10).

9) אני מודה על הערה זו לר"ר יגאל ידין.

10) השווה, דרך משל, את התיאור של מלחמתו הראשונה של רעמסס ג' נגד הלובים ממדינת האבו, ר' Wreszinski, Atlas zur altägypt. Kulturgeschichte, II, 1935, pl. 127/8; Nelson & Hölscher, Medinet Habu: 1924-1928, *Or. Inst. Com.*, 5, 1929, p. 5. כאן מתואר צבא פרעה בחגור מלא בשעת מסע. הצבא צועד בארבע שורות חזית, הנערכות על פי חיילות מלאומים שונים: בראשונה בני מצרים; אחריהם באים שרדנים יחד עם חיילים הנמנים, כנראה, על בני קהק; בשורה השלישית צועדים לוחמים ממושבי כנען, ואילו את המאסף מהווים גדודי כושים.

חלוקת המזון. מכל מקום מסתבר, שחורי נותן תיאור ממשי של פורמאציה מצרית, לפי המתכונת הצבאית שהיתה נהוגה בימיו, ובכך מפגין הוא את בקיאותו הרבה ואת "עדכניותו" בכל הנוגע לענייניו של צבא מצרים.

לא פחות ריאלי מתיאור הצבא הוא המבחן בדבר הספקת מנות המזון ללוחמים, שאותו מציג חורי ל"ידידו". הבעיה היא מתימאטית ומינהלתית כאחד: חישובה של המנה האישית מתוך כמות המזון הכללית, העומדת לרשות הצבא, והביצוע הטכני של חלוקת המנות. מתוך דברי הכותב יש ללמוד, שהסופר החל במלאכתו בעוד בוקר, אך מאחר שלא התאים לתפקידו, לא נסתיימה המשימה עד שעות הצהריים. מובן, שהשהיה מיותרת זו גרמה תקלה רצינית בתכנון פעולות הצבא, ואין אפוא תימה בדבר, שהסופר נדרש לתת את הדין.

מבחינתנו מאלף ביותר הרקע הגיאוגרפי, המונח ביסוד משלו של חורי. הצבא המצרי מתואר שעה שהוא עורך מסע על אדמת ארץ-ישראל (ר' לעיל הערה 4) לשם הכנעת התושבים המתמרדים. אגב, הללו מכונים בפאפירוס בשם נערים, שהוא מונח כנעני-עברי בשביל צבא הרגלים המקומי, הנזכר תכופות גם במקרא (ר' גם להלן). בהמשך התעודה ניתן תיאור חי של רבד נוסף מאוכלוסיית הארץ, הלוא הם השוסיים, היינו היישוב הנווד בארץ, ואף מלה זו מצויה במקרא¹¹). בפי השוסיים הושמה אפילו קריאת התפעלות בלשון הכנענית למראה מלאכתו של הפקיד המצרי. מכאן שגם הצידה חולקה לחיילי הצבא המצרי על אדמת הארץ, והמזון נלקח ללא ספק מפרי הארץ ומתוצרתה. על כך מעידים סוגי המזון, האפייניים לטבע הארץ, וכן המונחים המתאימים בכנענית-עברית: קמח ומאפה. כן מכוונה הצידה בביטוי כנעני קולע מנחת "שלום", כדרך שימוש הלשון במקרא במקומות שונים¹²).

11) השווה, למשל, שופ' ב, י"ד, לשם ציון דוגמה אחת, המתארת בקירוב אותה תקופה הנוונה בפאפירוס אנאסטאזי. אמנם המלה "שוסיים" פגומה בטכסט המצרי במקום שלנו, אך היא חוזרת פעמים רבות בתעודה.

12) השווה את הנאמר להלן על שמ"א כה, ה. כמו-כן עיי', למשל, שופ' יט, כ; שמ"א י, ד; יז, יח. פיסקה מאירת עינים נמצאת באחד ממכתבי תענך מן המאה הש"ו: "שנית: מדוע לא שלחת (!) לי את שלומך (Šu-lum-ka)?" (מכתב מס' 1, שורות 18-14; השווה מייזלר, לחות תענך, קובץ קלוונר, תרצ"ז, עמ' 67). כאן משתקף באיגרת, שנתחברה באכדית, שימוש לשון כנעני ברור.

בסיכום הדברים אפשר לומר, שלעיני מחברה של האיגרת ריחפה תמונה של כלכלת צבא הכיבוש המצרי על ידי בני ארץ־ישראל גופה. הרושם הוא, שמשלו של חורי איננו מבוסס על תיאור מופשט, אלא שאול הוא מתוך המציאות ההיסטורית של הימים ההם. ודאי לא אחת נתבעו תושבי הארץ לספק את צרכי הצבאות הזרים, שפלוש לאדמתם, ולא אחת עמד סופר צבא בפני אותו תפקיד, המיוחס לו בתעודתנו.

לפיכך אין פלא בדבר, אם נמצא במקרא מקרה מקביל למסופר בפאפירוס אנאסטאזי. כוונתנו לסיפור בשמואל א', פרק כה' על נבל הכרמלי ועל הפגישה בין דויד לאביגיל. עם כל ההבדלים בנסיבות ההיסטוריות וכן באפיו של הצבא וממדיו דומה היא הסיטואציה היסודית בשני המקרים. גם דויד היה אנוס לגייס מצרכי־מזון בשביל גדודו מבעלי האחוות המקומיים, ואף הוא קיבל, בסופו של דבר, כמות מסוימת של מזון, שהיה צריך לחלקה בין אנשי צבאו.

אמנם המשימה, שהוטלה על דויד, היתה מסובכת פחות מזו, שעמדה בפני הפיקוד המצרי, הואיל ובאותם הימים היה עדיין צבאו כוח זעיר. למעשה, עמד לרשותו של דויד צבא פרטי בכוח של גדוד, שמנה 600 איש. הגדוד נתחלק לחייל תוקף של 400 איש, "ומאתים ישבו על הכלים", היינו שליש הגדוד היווה מעין חיל משמר (שמ"ב כה, יג)¹³. גם ארגונו של צבא דויד היה פחות מפותח מזה של המצרים, ואין לתאר, שנתלווה אליו פקיד מיוחד, ששימש כסופר הצבא. קרוב לוודאי, שדויד עצמו, כראש הגדוד, מילא — בין השאר — תפקיד זה. דוד שולח "כיתה" של 10 נערים — אגב מונח זה, שנזכר למעלה, חונן ונשנה פעמים הרבה בסיפורנו לגבי חיילי דויד — אל נבל הכרמלי, כדי לשאול לו ל ש ל ו ם (שם פס' ה): "ואמרתם כה לחי ואתה ש ל ו ם וביתך ש ל ו ם וכל אשר לך ש ל ו ם!" (שם פס' ו). שאין פני דויד לגיבוני נימוסין בלבד — ברור בעליל מהמשך הסיפור. שליחי דויד אינם שואלים אלא למנחת ש ל ו ם, אם לנקוט מינוח מתאים בעקבותיו של פאפירוס אנאסטאזי.

הסיפור על נבל הכרמלי מלמד, שלא תמיד נענו "האנשים הגדולים" מרצון לתביעותיו של הצבא הפושט, ולעתים נאלצו החיילים לנקוט בכוח (הזרוע¹⁴). אביגיל, אשת נבל, השכילה למנוע תיגרה גלויה עם נערי דויד

(13) השווה מ ל מ ט, אנציקלופדיה מקראית, כרך ב', תשי"ד, ערך גדוד.

(14) והשווה, למשל, את יחסם של שרי סוכות לגדודו של גדעון בשעת רדיפתו אחרי

המדינים, שופ' ח, ד ואילך.

מתוך שמיהרה לספק לאדוניהם כמויות ניכרות של מזון: "ותקח מאתם לחם, ושנים נבלי יין, וחמש צאן, עשויות, וחמש סאים קלי, ומאה צמוקים ומאתים דבלים, ותשם על החמורים" (פס' יח). המקרא מפרט את סוגי המזון ואת כמויותיהם, בדומה לפאפירוס אנאסטאזי. אין זה מתמיה, שאפילו התפריט דומה בשני המקרים, שהרי בשניהם הספק הוא אותה הארץ עצמה. אולם לא במקרא, ואף לא בפאפירוס אנאסטאזי, לא נקבע לכמה זמן תספיק הצידה לכלכלת הצבא. יש להניח, שההספקה נועדה לתקופה קצרה בלבד, הואיל וכמה מצרכי מזון, כגון בשר ולחם אפוי, לא היו עשויים להשתמר לזמן ממושך.

כמויות המזון, שנועדו לדויד, קטנות הן הרבה מאלו שנמנו בתעודה המצרית, לפי שגם צבאו היה קטן ביחס לגייס המצרי. אם מתכוונים אנו לעמוד על טיב כלכלתם של שני הצבאות, הרי יש לחשב את "מנת השדה האישית", שקיבל כל חייל בדיביזיה המצרית מזה ובגודו של דויד מזה. בעצם חוזרים אנו בכך על חישוביו של סופר הצבא הקדום: יש לחלק את הספקת הדיביזיה המצרית בין 5000 חייליה, בעוד שאת כמות המזון, שקיבל דויד, יש לחלק בין 600 אנשי הגדוד. ואם יטען הטוען, שמהצידה, שהביאה אביגיל, נהנה אך אותו חלק של הגדוד, שעלה עם דויד, כדי לתקוף את נבל, הרי ניתנת התשובה על כך בחוק הצבאי, שחוקק דויד דווקא: "כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלקו" (שמ"א ל, כד וא"י).

השוואה מדויקת של שתי רשימות המזון אפשרית היא רק לגבי כמות הבשר, שכן זו נמסרה בשני המקורות במספרים של ראשי צאן. עלייטוד חישוב של המנה הבודדת מתברר, שכמות הבשר, שסופקה לחייל המצרי עלתה פי שלושה על זו שקיבלו אנשי דויד. כמובן, בכך לא נאמר דבר באילו ריווחי זמן קבלו מנות בשר בכלל. לעומת-זה אין לנו, לצערנו, מושג ברור לגבי שאר סוגי המזון, הן מבחינת טיבו והן מבחינת המידות הנזכרות במקורות¹⁵). לעומת המלים "ככרות קמח" ו"מאפה", הנזכרות

15) מכאן שאין יסוד בטוח להשוואת כמויות המזון הנזכרות בהודמנויות שונות אפילו בסיפורי דויד עצמם:

- א) דויד מביא לשלושת אחיו צידה של איפת קלי ועשרה לחם (שמ"א יז, יז).
- ב) בשעת מלחמת דויד בעמלק נשבה איש מצרי, ולו ניתנו — בין השאר — פלח דבלה ושני צימוקים (שמ"א ל, יא"ב).
- ג) בימי מרד אבשלום סיפק ציבא לדויד ולנעריו "צמד חמורים הבושים, ועליהם

במקור המצרי, באות ודאי במקרא המלים "לחם" ו"קלי", הואיל וכל המאכלים הללו הוכנו מגרעיני תבואה, והם היו שונים זה מזה רק באיכות הדגן ובדרך הכנתם. אולי יש להקביל ל"לחם" את המאכל המכונה כאן בשם "מ א פ ה", ולא את ככרות ה"ק מ ח", שכן המלה האחרונה הולמת במצרית את הקמח המעולה בלבד, הוא קמח החטים, וממנו לא הכינו את הלחם הרגיל¹⁶). אם תתאמת הנחה זו, הרי שלא היה כמעט הבדל במנת הלחם בין חיילי הצבא המצרי לבין חיילי דויד. לעומת-זה נהנו הראשונים מכמות כפולה כמעט של יין, אם אמנם מכוון המספר שצוין בפאפירוס אנאסטאזי לנבלים בעלי בית-קיבול שווה לערך לאלה שבמקרא. דבר, שאינו מן הנמנע. נוסף לכך קיבלו חייליו של דויד כמות מסוימת של פירות, היינו 100 צימוקים — והכוונה אולי, לאשכולות של ענבים מיובשים — ו־200 דבליים, כלומר עיגולי תאנים כבושות.

עם כל הסתום שבשתי רשימות המזון יש בהעמדתן זו מול זו משום אילוסטראציה מאירת-עיניים. לבסוף נביא את לוחות-המזון של צבא מצרים ושל צבא דויד, ואף אם מבוססים הם על מקרה מיוחד, עשויים הם לתת מושג כללי על טיב ההזנה של הצבא הקדום בכלל על אדמת הארץ. אשר לכמויות המזון יש רק להעיר, שהתעודה המצרית מטעימה בפירוש, ש"הצידה מועטה" מכפי הצורך. הנתונים המפורטים, שהובאו במקרא ובפאפירוס אנאסטאזי, מאפשרים להתקין טבלת-מזון בדומה ללוחות האפסנאות של הצבאות בימינו¹⁷):

מאתים לחם ומאה צימוקים ומאה קיץ ונבל יין" (שמ"ב טו, א). כאן נזכרת הספקה של מזון בדומה לרשימה בשמ"א כה, יח וודאי אמורים כאן הדברים בכלכלת הכוח הצבאי כולו, שנתלווה אל דויד, שעה שברח מאבשלום, כדברי ציבא עצמו: "והלחם והקיץ לאכל הנערים" (שם פס' ב). יש עניין מיוחד בהזכרת צמד-חמורים, שהיה צורך בו להובלת ההספקה הנ"ל. אך יש להביא בחשבון את העובדה — שמר אמנון גאבר העירני עליה בטובו — שכושר העומס של שני חמורים רתומים כצמד עולה על עומסן של אותן בהמות כשהן טעונות בנפרד.

(16) ע' Kees, Ägypten, 1933, p. 68.

(17) בלוחות-המזון המודרניים מובאים רוב סוגי המזון, שלא כבלוח שלנו, במידות של משקל, ולאחרונה נוהגים אף לחשב את ערך המזון בקאלוריות. כמורכן נקבע בלוחות האפסנאות של הצבאות החדשים מקום מיוחד להערכות בדבר עומס המזון והובלתו. אך בשאלות כאלה התחבטו ודאי גם הצבאות בימי קדם, כפי שרומזת אפילו הדוגמה הנ"ל, שהובאה מן המקרא. הכתוב מספר, שאביגיל הטעינה את הצידה, שהגישה לדויד, על-גבי חמורים, והיה צורך בידיעה של כושר העומס של בהמת המשא היחידה ובהתאם לכך חושב מספר החמורים הדרושים לשם השאת מצרכי המזון ועי' לעיל, הערה 15.

לוח-מזון צבאי

מנת השדה בשברים ¹⁸	הכמות הכוללת	סוג המזון	מספר החיילים
מצרים (לפי פאפירוס אנאסטאזי א')			
ראש $\sim \frac{1}{42}$	120	צאן	5000
פת (?) $\sim \frac{1}{3}$	1800	מאפה	
כיכר $\sim \frac{1}{16}$	300	כיכרות קמח	
נבל (?) $\sim \frac{1}{166}$	30	יין	
ישראל (לפי שמ"א כה, יח)			
ראש $\frac{1}{120}$	5	צאן	600
כיכר $\frac{1}{3}$	200	לחם	
סאה ¹⁹ $\frac{1}{120}$	5	קלי	
נבל $\frac{1}{300}$	2	יין	
אשכול (?) $\frac{1}{6}$	100	צמוקים	
עיגול (?) $\frac{1}{3}$	200	דבלים	

(18) מר ש. טלמון הפנה את השומת-לבי לכך, שאף אחד מן המספרים הנ"ל אינו מתחלק בדיוק על-יפי שיטת השברים הפשוטים. שמא יש לחפש בעובדה זו את העוקץ במבחן שמציג חורי לאמנאפא?

(19) הסאה היא מידת הנפח ושליש האיפה. לפי אחד החישובים שוויה כיום 12, 13, ליטר, ולפי חישוב אחר כמחציתו של נפח זה. ר' Barrois, Manuel d'archéologie biblique, II, 1953, pp. 250—252.